

نقش سازمان‌های غیردولتی در قالب «دوست دادگاه» نزد مراجع قضایی بین‌المللی

بهمن بهری خیاوی^۱، علیرضا پاک‌نژاد^۲

چکیده

توسعه حقوق بین‌الملل و تنوع و تخصص مراجع مختلف قضایی و شبه‌قضایی، باعث افزایش مشارکت بازیگرانی غیر از دولت‌ها همچون سازمان‌های غیردولتی، در فرایند دادرسی برای حل و فصل اختلافات بین‌المللی شده است. بر این اساس نهاد دوست دادگاه، بنا به درخواست دادگاه یا درخواست خود، از طریق ارائه لایحه دوست دادگاه، بدون اینکه مشارکت مستقیم در قضیه داشته باشد نقطه نظرات و اطلاعاتی را در خصوص قضیه مطروحه در دادگاه بصورت کتبی یا شفاهی، به دادگاه ابراز می‌دارد. برخورد مراجع قضایی و شبه‌قضایی با نحوه مشارکت این نهاد، متفاوت است و مراجعی همچون دیوان بین‌المللی دادگستری دیدگاه سخت‌گیرانه‌ای به مداخله دوستان دادگاه دارد و در مقابل مراجعی همچون دیوان اروپایی حقوق بشر و دیوان بین‌المللی حقوق دریاها، دیدگاه مثبت‌تری به این نوع مداخله دارند. دیوان بین‌المللی حقوق دریاها، رویه‌ای منعطف‌تر^{۱۱۵} را نسبت به دیوان بین‌المللی دادگستری، اتخاذ کرده است. این رویکرد منعطف و مثبت را می‌توان در مراجع کیفری همچون دیوان بین‌المللی کیفری نیز مشاهده کرد. در این مقاله بر آن بودیم که ضمن آشنایی با مفهوم نهاد دوست دادگاه، نحوه مشارکت آنها را در دو مرجع قضایی، دیوان بین‌المللی حقوق دریاها و دیوان کیفری بین‌المللی بررسی و تحلیل نمائیم.

واژگان کلیدی: دوست دادگاه، سازمان‌های غیردولتی، مشارکت ثالث، دیوان بین‌المللی حقوق دریاها، دیوان بین‌المللی کیفری

^۱ دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد زنجان bahmanbahrikhiyavi@gmail.com

^۲ کارشناسی‌ارشد حقوق خصوصی، مدرس دانشگاه پیام نور مشگین شهر

مقدمه

توسعه حقوق بین‌الملل و ایجاد مراجع قضایی و داوری مختلف منطقه‌ای و بین‌المللی تحولی عظیم برای دسترسی افراد و سازمان‌ها بعنوان دوستان دادگاه ایجاد کرده است و مسیر مداخله بازیگران جدید در فرایند تصمیم‌گیری قضایی و درخواست برای مداخله در دادرسی قضائی را فراهم کرده است.

نهاد دوست دادگاه^۱ که برگرفته از حقوق داخلی است، راهکاری برای مشارکت غیرمستقیم ثالث در جریان رسیدگی-های قضایی و داوری از طریق ارائه اطلاعات و استدلال‌ات به صورت کتبی یا شفاهی به دادگاه است که در قالب لایحه دوست دادگاه^۲ تقدیم مراجع قضایی و داوری می‌شود.

مداخله دوستان دادگاه در مراجعی مشاهده می‌شود که افراد دسترسی بیشتر و آسان‌تری دارند و نمود عینی آن در دسترسی به مراجع حامی حقوق بشر و مراجع کیفری بین‌المللی از یک طرف و دیوان بین‌المللی دادگستری از طرف دیگر است (رمضانی قوام آبادی، ۱۳۸۹: ۵۶). باتوجه به اساسنامه و آئین‌نامه داخلی و آئین دادرسی این مراجع، نحوه مداخله دوستان دادگاه که ممکن است بطور صریح حتی بیان نگردیده باشد، پیش‌بینی می‌شود.

نحوه مواجهه مراجع قضایی و داوری با مشارکت نهاد دوست دادگاه، یک شکل نیست و بسیاری از دادگاه‌ها و دیوان‌ها، مانند دیوان اروپایی حقوق بشر، مرکز بین‌المللی حل و فصل اختلافات سرمایه‌گذاری (ایکسید)، بطور صریح یا ضمنی وجود این نهاد را به رسمیت شناخته است و دیوان بین‌المللی دادگستری و مراجعی از این دست که صرفاً به اختلافات میان دولت‌ها رسیدگی می‌کنند، حاضر به پذیرش آن نیستند (میرعباسی و محمدی، ۱۳۹۵: ۷۵۴). برخی نهادها قضایی، ورود دوست دادگاه را بر مبنای معاهدات موسس مانند کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و یا مقررات داخلی خود مانند دیوان کیفری بین‌المللی، دیوان بین‌المللی کیفری برای یوگسلاوی سابق و دیوان کیفری برای رواندا مجاز شمرده‌اند (دوپویی و ویروچی، ۱۳۹۲: ۱۷۸). مشارکت سازمان‌های غیردولتی در محاکم بین‌المللی در قالب دوست دادگاه از مهمترین اشکال مشارکت این سازمان‌ها در عرصه اجرای قواعد بین‌المللی است (قاسمی و تسخیری، ۱۳۹۶: ۲۲۵)؛ و در دیوان کیفری بین‌المللی، محاکم حقوق بشری و دیگر مراجع قضائی امروزه به یک پدیده بسیار رایج تبدیل شده است و امکان طرح نظرات خود را در دعاوی و رسیدگی قضایی یافته‌اند و این پدیده رایج، بصورت رویه‌ای درآمده است که گاهی نظرات سازمان‌های غیردولتی در رای دادگاه نیز گنجانده می‌شود (The European Court of Human Rights, 2014: 86-107).

¹ Amicus Curiae (Friends of the Court)

² Amicus Curiae Brief

علی‌الخصوص در زمینه حل و فصل اختلافات میان دولت و سرمایه‌گذار، رشد و توسعه داوری باعث بسط و افزایش ارگان‌های بین‌المللی حاکم بر رفع اختلافات میان دولت و سرمایه‌گذار گردیده است و داوران حاکم بر رفع این اختلافات نیز به سبب توسعه و افزایش نقش حقوقی‌شان، در حال حاضر بطور معمول موضوعات مربوط به منافع عمومی داخلی را هم مورد ملاحظه قرار می‌دهند. در حقیقت، حتی در برخی موارد داورها به شکل بسیار موثری مقررات ملی را هم از میان برمی‌دارند (Choudhury, 2005: 775). یک عامل که باعث شده تا طرفین دعاوی بیشتر به ارجاع دادن اختلافات به «داوری‌های میان دولت و سرمایه‌گذار» گرایش داشته باشند، موضوع دوست دادگاه مداخله آن در فرآیند داوری است.

در این خصوص، بالغ بر یک دهه است که داوران دعاوی و اختلافات ناشی از موضوع سرمایه‌گذاری، گرایش بیشتری به مشارکت اشخاص ثالث در دادرسی (البته با اجبار قانونی بسیار محدود) و از طریق دریافت نظرات کتبی خلاصه و مختصر نشان داده‌اند. تاکنون در چندین داوری پرونده‌های مهم و سطح بالا، سازمان‌های غیردولتی و مردم نهاد (NGO) ها جهت ارائه نظرات کارشناسانه درخصوص موضوعات ماهوی مربوط به سیاستگذاری‌های عمومی، که در پرونده مطرحه نقش داشته، شرکت و مداخله نموده‌اند. همچنین به تازگی، شمار مداخله کنندگان به پرونده‌های داوری (که بالقوه حق مداخله و مشارکت دارند) از غالب تشکل‌های شهروندی جامعه نیز فراتر رفته است (Levine, 2011: 201).

۱۱۷

ما در این نوشتار بر آن هستیم که در گام نخست، مفهوم دوست دادگاه را شرح مختصری دهیم و در گام بعدی حضور این نهاد را در دیوان بین‌المللی حقوق دریاها و دیوان کیفری بین‌الملل، بررسی و تحلیل نمائیم که تا چه میزان اجازه حضور به این نهادها داده می‌شود؟

۱- مفهوم دوست دادگاه

برای مشارکت افراد و سازمان‌ها در جریان رسیدگی به اختلافات مطرحه در مراجع قضائی، می‌توان از راهکار «دوست دادگاه» استفاده نمود. در این نوع از مشارکت، دوست دادگاه از طریق بیان دیدگاه‌ها و تفاسیر خود که ممکن است بصورت کتبی یا شفاهی صورت گیرد، اطلاعاتی را در باب موضوع مطرحه در اختیار دادگاه قرار می‌دهد.

این واژه از لحاظ سابقه تاریخی به حقوق رم بر می‌گردد و در کمک به قاضی، بدون اینکه آن فرد نفعی در دعوی مطرحه داشته باشد، اظهاراتی را با تکیه بر امور موضوعی و حقوقی، در اختیار قاضی قرار داد (قاسم و تسخیری، ۱۳۹۶: ۷۵). که بعدها این واژه وارد حقوق انگلیس و سپس اکثر نظام‌های کامن‌لا و بعدها حقوق بین‌الملل و بخصوص حقوق بشر گردید (عبیری، ۱۳۹۳: ۴۵). این واژه که اصالتاً لاتین و پراتیکی است به

مراجع قضائی اجازه می‌دهد که برای روشن شدن موضوع و یافتن راه حل از یک شخصیت برای ارائه اطلاعات و مشاهدات خاص خود، دعوت به عمل آورد (Salmon, 2001: 63).

دادگاه داوری ایکسید، دوست دادگاه را جزء طرف اختلاف نمی‌داند بلکه دوست دادگاه را بعنوان پیشنهاد کننده نظرات، استدلالات یا نظر کارشناسی می‌داند که درباره اختلاف جاری به صورت اظهارات یا گزارش به دادگاه ارائه می‌نماید (ICSID, 2006: 9)، و بدین صورت از طریق امکان حضور اشخاص ثالث در جریان داوری بر شفافیت در داوری کمک می‌نماید و این حضور در جلسه از طریق ارسال لایحه کتبی یا حضور در جلسه استماع انجام می‌گیرد (Johanna, 2013: 4). پذیرش لوایح کتبی دوستان دادگاه به عهده دادگاه است و نه طرفین اختلاف.

در واقع این فرد یا سازمان که بعنوان دوست دادگاه قرار دارد، اجازه ارائه گزارش قانونی و یا گزارش‌هایی در خصوص واقعیت موجود با عنایت به حوزه تخصصی فعالیت خود، داده می‌شود (Henry campbell, 1990: 82). به عبارت دیگر دوست دادگاه به نهادی گفته می‌شود که با وجود اینکه طرف اختلاف نمی‌باشد اما به شکل داوطلبانه اطلاعات حقوقی و یا سایر موارد مرتبط با پرونده را جهت کمک، به دادگاه ارائه می‌دهد (عبیری، ۱۳۹۵: ۴۵).

دوستان دادگاه از طریق این عمل، علاوه بر یاری دادگاه بخصوص در قضایای پیچیده و تخصصی، بر کاهش حجم کار مراجع و خطر صدور آرای متناقض کمک می‌کند و همچنین بر افزایش شفافیت رسیدگی‌ها، بسترسازی برای ورود جوامع مدنی در فرایند حل و فصل اختلافات و مشروعیت‌بخشی به مراجع قضایی، مطلع ساختن دادگاه از ابعاد متنوع اقتصادی، فنی، حقوقی و حتی اخلاقی موضوع، کمک به ارائه تصویری حقوقی و واقعی‌تر از اختلاف و مهمتر از همه دفاع از نفع عمومی، یاری می‌رساند (میرعباسی و محمدی، ۱۳۹۵: ۷۵۶). در این راستا، یک تجزیه تحلیل از مداخله دوست دادگاه نشان می‌دهد که اقسام مختلف دوست دادگاه می‌تواند باعث ایجاد مشروعیت دادرسی در فرآیند دادرسی‌ها شود و همین طور کیفیت و صحت احکام صادره را ارتقا ببخشد و باعث گردد تا عموم جامعه نهاد رسیدگی کننده را بعنوان یک نهاد دادرسی مخفیانه تلقی نکند (Levine, 2011: 217).

این نوع مشارکت، شکلی از مداخله ثالث محسوب می‌شود اما باید عنایت داشت که طرف دعوا محسوب نمی‌شود و نمایندگی از طرفی انجام نمی‌دهد و مشارکتی فعال در شکل‌دهی جریان رسیدگی ندارد و بنابراین باید تفکیک قائل شویم بین دوستان دادگاه و مداخله ثالث که در نزد راجع قضائی همچون دیوان بین‌المللی دادگستری مطرح است. همان موضوعی که تحت ماده ۶۲ و به تعبیری دیگر در ماده ۶۳ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری بیان گردیده است و حفظ منافع حقوقی طرف ثالث را که در اثر رای دیوان ممکن است تحت تاثیر قرار گیرد را ملاک احراز ورود ثالث در دعوای مطروحه می‌داند (الهویی نظری، ۱۳۹۴: ۶۷۳).

از یک طرف، با عنایت بر اینکه دوستان دادگاه، بطور فعال درگیر پرونده نیستند و از طرف دیگر، هیچ منفعتی در قضیه مورد رسیدگی ندارند یا منفعت این نهاد، بقدری حساس نیست که توجیه کننده حضور مستقیم وی در روند رسیدگی بعنوان طرف دعوی باشد، بنابراین این نهاد، حق ثبت درخواست، مشاهده مدارک و اداله ارائه شده از طرفین دعوی و ... را ندارد (رمضانی قوام آبادی، ۱۳۹۶: ۹۲۱).

تعریف واحدی مبنی بر اینکه طرف ثالث کیست وجود ندارد اما می‌توان به اینصورت بیان نمود که شخصی که جزء طرفین دعوای مطروحه نزد مرجع قضایی نیست ولی به سبب یک منفعت خاص یا عام، در دعوای مطروحه نزد مرجع قضایی مشارکت می‌کند (عبیری، ۱۳۹۳: ۴۸). برای نمونه چندین مورد از NGO های کانادایی، از جمله موسسه بین‌المللی توسعه پایدار، به محکمه داوری درخواستی مبنی بر جواز تقدیم لوائح بعنوان دوست دادگاه به جهت جنبه عمومی و خطیر این موضوع، دادند و خواستار دسترسی به اسناد و مدارک پرونده و همچنین حضور در جلسه رسیدگی را شدند. محکمه داوری متانکس^۱ اذعان داشت که این پرونده با موضوع منافع عمومی در ارتباط است، البته «نه صرفاً بدین خاطر که یکی از طرفین اختلاف، یک دولت می‌باشد» بلکه بدین خاطر که با فراهم آوردن خدمات عمومی و موضوعات سلامت انسانی در ارتباط است، و لذا «دوست دادگاه» می‌تواند نظرات و دیدگاه نوینی را در این موضوعات مطرح سازد (Levine, 2011: 21).

۱۱۹

در مجموع دوستان دادگاه در قالب «لایحه دوست دادگاه»، دلایل و نوع مشارکت خود را مشخص و در اختیار دادگاه قرار می‌دهند. این لایحه حاوی نظرات، تحلیل‌های حقوقی، استدلال‌ها و حقایق درخصوص وقایع و قواعد حاکم بر قضیه مطروحه در دادگاه است که از سوی طرفین بدان توجه نشده است یا بدلائل فنی یا دیگر مسائل بطور کامل ارائه نشده است (Shelton, 1994: 617).

البته باید عنایت داشت که با اینکه مشارکت دوست دادگاه در دادرسی‌های حل و فصل اختلافات عموماً از طریق تقدیم لوائح (رهنمودهای کتبی) به تصمیم گیرنده مربوطه صورت می‌پذیرد، لکن مداخله شخص ثالث لزوماً منحصر به تقدیم لایحه کتبی نمی‌باشد (Lance, 2005: 211).

عنایت به مطالب بیان شده در فوق این پرسش را برجسته می‌نماید که چه کسانی قادر خواهند بودند بعنوان دوست دادگاه، حاضر شوند؟ در پاسخ به این پرسش باید گفت که دوست دادگاه اشخاصی هستند حقیقی یا حقوقی، عمومی یا خصوصی که بعنوان طرف محسوب نمی‌شوند و بطور غیرفعال و غیرمستقیم در رسیدگی مداخله می‌کنند (Abdelsalam, 1999: 204).

¹ Methanex

باتوجه به اینکه نهاد دوستان دادگاه برای دفاع از منافع عمومی وارد می‌شوند، در اکثر موارد سازمان‌های غیردولتی بدلیل وضعیت ویژه‌شان بعنوان دوستان دادگاه در نزد مراجع قضایی و داوری حضور پیدا می‌کنند مقررات قانون تجارت سال ۲۰۰۲ آمریکا، اشخاص ثالثی که می‌توانند در داوری سرمایه‌گذاری بین‌المللی حضور پیدا کنند را بطور صریح متشکل از تجار، اتحادیه‌ها و سازمان‌های غیردولتی می‌داند.^۱

شایان ذکر است که ارائه اطلاعات در ابتدا توسط خود دوستان دادگاه انجام می‌گرفت اما با گذشت زمان، خود دادگاه‌ها در بسیاری از پرونده‌ها الزام به دعوت از دوستان دادگاه نمودند (Gómez, 2012: 516). کاستی‌ها و نواقصی نیز برای حضور این نهاد در دادرسی‌های قضایی و شبه‌قضایی وجود دارد که از جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد: عدم مشارکت مستقیم در هدایت و کنترل دعوا؛ عدم قرارگیری گزارش‌ها و اسناد و مدارک پرونده مطروحه، در اختیار این نهاد؛ عدم استفاده از شهود و اقدام به بازجویی؛ عدم اجازه اظهارات بدون اجازه دادگاه؛ عدم دریافت هیچ نوع خسارت و یا هزینه (عبیری، ۱۳۹۱: ۷۵).

بحث مشارکت «دوست دادگاه» در پرونده‌های دادگاه داخلی، در علم حقوق کشورهای نظیر آمریکا و حتی سایر کشورهای کامن‌لا و حتی برخی کشورهای با نظام حقوقی مدون، پیشرفت قابل توجهی داشته است. در سطح داخلی، مداخله «دوست دادگاه» به هیچ یک از تشکلهای خاصی محدود نشده است، و بارها طیف متنوعی از مشارکت کنندگان راه اعم از افراد حقیقی و دولت‌های خارجی شامل گردیده است (Lance, 2005: 211).

پرونده‌های اولیه که حق مداخله شخص ثالث بخصوص در اختلافات ناشی از سرمایه‌گذاری را قبول کردند، به شکل گسترده‌ای تشکلهای جامعه شهروندی و NGOها را در بر داشتند. این تشکلهای به دنبال استفاده از موقعیت حقوقی دوست دادگاه جهت نمایندگی منافع عمومی در موضوعات مطروحه در آن اختلافات مورد دادرسی بودند (Levine, 2011: 209). امکان مشارکت نهاد دوست دادگاه در مراجع قضایی و شبه‌قضایی بین‌المللی به یک شکل نیست و در بعضی مراجع دخالت این نهاد در اساسنامه و آئین‌نامه پذیرفته شده است و در بعضی مراجع رویه‌ای ایجاد شده است در باب پذیرش دوستان دادگاه تحت شرایطی خاص و البته مراجعی نیز وجود دارند که درخصوص مشارکت این نهادها، مقاومت می‌کنند.

¹ Trade Act of United States 2002, P.116, sec. 2102(3)(h)(iii).

۲- دیوان بین‌المللی حقوق دریاها

کنوانسیون حقوق دریاها در سال ۱۹۸۲، نهادی مستقل و قضایی به نام دیوان بین‌المللی حقوق دریاها را براساس ضمیمه شماره شش خود، تاسیس نموده است که از سال ۱۹۹۶ فعالیت خود را آغاز کرده است. این مرجع قضایی به روی دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی و همچنین اشخاصی که به اعتبار قسمت یازدهم کنوانسیون که مربوط به فعالیت‌ها در منطقه^۱ است، دارای صلاحیت هستند، باز است.

علت اصلی ایجاد دیوان بین‌المللی حقوق دریاها با وجود سابقه و تجربیات دیوان بین‌المللی دادگستری، امکان رسیدگی به دعاوی اشخاص خصوصی می‌باشد. چراکه در دیوان بین‌المللی دادگستری تنها دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی تحت شرایطی، حق ارجاع دعاوی خود به دیوان می‌باشند (چرچیل و لو، ۱۳۹۴: ۵۲۳). بالاخص با توجه به تاسیس نهادهایی همچون مقام بین‌المللی اعماق و کارگزار بین‌المللی و اختلافات این نهادها با اشخاص و یا با سایر سازمان‌های بین‌المللی، ضرورت وجودی دیوان بین‌المللی حقوق دریاها را روشن می‌نماید (میرعباسی و سادات میدانی، ۱۳۹۵: ۱۸۱). علاوه بر کشورهای عضو کنوانسیون و کلیه کشورها و سرزمین‌هایی که مسائل مطروحه در کنوانسیون به آنها مربوط گردیده و حق انعقاد قرارداد در این زمینه را دارند، سایر اشخاص از جمله سازمان‌های بین‌المللی، حق حضور در دیوان بین‌المللی حقوق دریاها را دارند.

ماده (۱) ضمیمه (۹) درخصوص مشارکت سازمان‌های بین‌المللی بیان می‌دارد که منظور از سازمان‌های ۱۲۱ بین‌المللی، یک سازمان بین‌الدولی است که توسط دولت‌ها تشکیل شده است^۲ و در زمینه مسائل مربوط به کنوانسیون از جمله انعقاد معاهده، از قبل کشورها، واجد صلاحیت باشند.

عنایت به کنوانسیون حقوق دریاها نشان از عدم پیش‌بینی مداخله نهاد دوست دادگاه در رسیدگی‌های دادگاه دارد؛ اما با تامل در آئین دادرسی دادگاه بین‌المللی حقوق دریاها اجازه این مداخله را در هر دو نوع رسیدگی ترافیعی و مشورتی را داده است (ITLOS, 2009). ما به صورتی مجزا مواد راجع به هر دو نوع رسیدگی را درخصوص مداخله دوستان دادگاه را بیان خواهیم کردیم.

۲-۱- رسیدگی ترافیعی

ماده (۸۴) آئین دادرسی دادگاه بین‌المللی حقوق دریاها درخصوص مداخله دوستان دادگاه بیان می‌دارد که دیوان قبل از خاتمه رسیدگی‌های شفاهی، می‌تواند به درخواست هریک از طرفین یا به ابتکار خود، از یک سازمان بین‌الدولی برای ارائه اطلاعات مربوط به پرونده، درخواست نماید یا با درخواست یک سازمان

^۱ اعماق دریاها و زیربستر آنها در ماورای قلمرو صلاحیت ملی کشورها که به "میراث مشترک بشریت" نیز معروف است، منطقه area گفته می‌شود.

^۲ United Nations Convention on the Law of the Sea, annex ix. participation by international organizations, article 1

بین‌المللی برای ارائه شواهد و اطلاعات خود در خصوص پرونده مطروحه موافقت نماید و همچنین در مواردی که قضیه مورد رسیدگی مربوط به تفسیر یک کنوانسیون یا سند تاسیس سازمان‌های بین‌المللی باشد از آن سازمان‌ها درخواست اطلاعات مرتبط با قضیه مطروحه را نماید. این ارائه اطلاعات ممکن است بصورت کتبی یا شفاهی انجام گیرد.^۱

عنایت به ماده فوق نشان می‌دهد که ورود دوست دادگاه در رسیدگی ترافی دیوان حقوق دریاهای به چند شکل قابل انجام است. یعنی این امکان برای این نهاد هم بصورت داوطلبانه فراهم شده است و هم از طریق درخواست طرفین دعوا یا درخواست خود دیوان.

دیوان در قضیه کشتی ارکتیک سانرایز که دارای تابعیت هلند و متعلق به یک سازمان غیردولتی به نام صلح سبز بود، برای اولین بار با موضوع سازمان‌های غیردولتی برای شرکت در روند رسیدگی روبرو شد. در این قضیه دولت هلند و روسیه بدلیل عدم توافق برای تشکیل دادگاه داوری و عدم آزادی فوری کشتی به درخواست هلند، دولت هلند درخواست رسیدگی از سوی دیوان نمود. در این خصوص، سازمان صلح سبز نیز از دیوان خواستار مشارکت در قضیه شد؛ اما دیوان لایحه تقدیمی این سازمان را نپذیرفت و همچنین حتی لایحه این سازمان را در سایت دیوان برای دسترسی دولت‌ها و سازمان‌ها، قرار نداد (ITLOS, 2013: 18). این نوع رویکرد سختگیرانه، برخلاف رویه رسیدگی مشورتی است که در ادامه به آن خواهیم پرداخت و دلیل آن را می‌توان در ماهیت رسیدگی ترافی جست که رضایت طرفین دعوا اصل اساسی است که در این قضیه برخلاف هلند، روسیه نظری مخالف در خصوص دخالت سازمان صلح سبز داشت (Ibid).

۱۲۲

۲-۲- رسیدگی مشورتی

بند (۲) ماده (۱۳۳) آئین دادرسی دیوان در خصوص رسیدگی مشورتی بیان می‌دارد که: «شعبه یا در صورت دایر نبودن آن ریاست شعبه، سازمان‌های بین‌الدولی را که احتمالاً قادر به ارائه اطلاعات در مورد چنین مسئله‌ای باشند، شناسایی خواهد کرد. مدیر دفتر باید این درخواست را به اطلاع چنین سازمان‌هایی برساند».

عنایت به این ماده نمایانگر درخواست یک طرفه فقط از طرف دیوان است مبنی بر ارائه اطلاعات از سوی سازمان‌های بین‌الدولی بعنوان دوست دادگاه و اجازه درخواست ورود بعنوان دوست دادگاه در رسیدگی‌های مشورتی به نهاد دوست دادگاه داده نشده است.

¹ International tribunal for the law of the sea, rules of the tribunal, itlos/8(17march 2009), ARTICLE 84

نکته قابل تامل در این ماده، درخصوص واژه بین‌الدولی است که آئین دادرسی و اساسنامه دیوان بین‌المللی دریاها توضیحی در این باب ندارد. بنابراین برای درک این نکته باید به رویه دیوان رجوع نمائیم که آیا تنها سازمان‌های بین‌المللی که توسط دولت‌ها بوجود آمده‌اند ملاک است یا شامل سازمان غیردولتی نیز می‌شود. دولت نائورو در سال ۲۰۱۰ درخواست رای مشورتی درخصوص «لزوم شفاف‌سازی محدوده و شمول تعهدات دولت حامی شرکت خصوصی که در منطقه فعالیت می‌کنند» نمود. بر این اساس، دیوان از سازمان‌های بین‌الدولی که در مجمع مقام بین‌المللی اعماق دارای وضعیت ناظر بودند، درخواست لایحه دوست دادگاه کرد. بر این اساس علاوه بر بعضی سازمان‌های بین‌الدولی، سازمان‌های غیردولتی همچون صلح سبز و صندوق جهانی برای طبیعت درخواست مشارکت ارسال کردند (رضانی قوام‌آبادی، حاجی ملا، ۱۳۹۶: ۹۲۸).

اما رئیس دیوان در نامه‌ای اعلام نمود که بدلیل مغایرت با ماده ۱۳۳، لایحه آنها به پرونده ملحق نخواهد شد اما بین دولت‌ها و سازمان‌های بین‌الدولی و مقام اعماق توزیع خواهد شد (ITLOS, 2011: 13). اینگونه رفتار دیوان گامی مساعد برای سازمان‌های غیردولتی بعنوان نهاد دوست دادگاه محسوب می‌شود و در واقع اجازه داد تا سازمان‌های غیردولتی در قالب ارائه لایحه، در پرونده به نوعی مشارکت داشته باشند. در حقیقت دیوان بین‌المللی حقوق دریاها، عبارت سازمان‌های بین‌الدولی را شامل سازمان غیردولتی نیز محسوب نمود اما بدلیل مغایرت با آئین دادرسی، لایحه را به پرونده ملحق ننمود و تنها لایحه این سازمان‌ها ۱۲۳ را طبق ماده ۱۳۴ آئین دادرسی دیوان بین‌المللی حقوق دریاها، که اعلام می‌دارد باید اعلامیه‌های مکتوب و اسناد ضمیمه ارائه شده، برای همگان قابل دسترس باشد، در وب سایت دیوان تحت عنوان بیانیه‌های تقدیمی از سوی سازمان‌های غیردولتی منتشر نمود.

۳- مراجع کیفری بین‌المللی

محاكمه سران و مقامات قدرتمند که از لحاظ سیاسی و نظامی دارای مقامی بودند که گاه از تعقیب و محاکمه مصون بوند، از خصیصه امروزی مراجع قضائی بخصوص دیوان کیفری بین‌المللی است و در این خصوص دعوت و حضور قربانیان برای انعکاس انتظارات و شواهدشان، از برجسته‌ترین روش اجرای عدالت در این مرجع قضائی است.

دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی و رواندا از جمله مراجعی بودند که در ماده (۷۴) آئین دادرسی خودشان، نهاد دوستان دادگاه را پیش‌بینی نموده بودند و صراحتاً از کشورها، سازمان‌ها و یا هر شخصی به منظور دادن

گزارش در مورد هر موضوعی که دادگاه مفید تشخیص دهد، دعوت به عمل آورد.^۱ از نکات برجسته‌ای که در آئین دادرسی این دو دادگاه وجود دارد، عدم ایجاد تمایز بین سازمان‌های غیردولتی و سازمان‌های بین‌المللی است که دارای وضعیت مشورتی نزد سازمان ملل دارند.

البته باید اشاره کرد که همانطور که در ماده (۷۴) آئین دادرسی هر دو دادگاه آمده است، تشخیص پذیرش این دوستان دادگاه، برعهده دادگاه است. بر این اساس دادگاه کیفری بین‌المللی برای رواندا، درخواست بعضی سازمان‌های غیردولتی همچون ائتلاف برای حقوق زن در مخاصمات مسلحانه و انجمن بین‌المللی وکلای مدافع را در سال ۲۰۰۱ نپذیرفت (رمضانی قوام آبادی، ۱۳۸۷: ۱۶۵).

در قضیه جین پاول آکایسو^۲ شهردار قبلی در رواندا، که اولین کسی بود که توسط یک محکمه بین‌المللی به ارتکاب جرم ژنوساید محکوم شد (طباطبایی، میری، ۱۳۸۴: ۴۷)، سازمان غیردولتی «ائتلاف برای حقوق بشر در اوضاع جنگی» بعنوان دوست دادگاه در دادرسی‌های پرونده مذکور شرکت کرد و درخواست‌هایی را از دادستان بمنظور انتساب اتهامات زنای عنف و سایر خشونت‌های جنسی بعنوان جنایات در حیطه اختیارات دیوان و حتی اتهام نسل‌کشی در صورت گسترده بودن زنای به عنف و تجاوز، شد (لعل‌علیزاده، ۱۳۹۴: ۷۸۴). دادگاه نیز اعلام کرد که اگر تجاوز و خشونت‌های جنسی با نیت نابودی یک گروه مورد حمایت دادگاه انجام پذیرد، مصداق عمل ژنوساید است و در واقع تجاوز جنسی صرف را مصداق جرائم علیه بشریت تلقی نمود (Boed, 2002: 62). بنابراین می‌توان چنین بیان کرد که تصمیم دادستان دادگاه کیفری بین‌المللی برای رواندا برای اصلاح اتهامات خشونت جنسی در پرونده آکایسو، نتیجه مستقیم اظهارنظر نهاد دوست دادگاه بود که بعنوان یک عمل نسل‌کشی شناسایی شد (Woolaver, 2016: 1).

دیوان کیفری بین‌المللی نیز در بند (۲) ماده (۱۵) اساسنامه ابراز می‌دارد که:

«دادستان بایستی درباره اهمیت اطلاعاتی که دریافت کرده، بررسی و تحلیل نماید. بدین منظور وی می‌تواند اطلاعات اضافی را از دولت‌ها، ارکان ملل متحد، سازمان‌های بین‌الدولی یا غیردولتی یا منابع معتبر دیگری که مناسب تشخیص می‌دهد، جستجو نماید و می‌تواند شهادت کتبی یا شفاهی در مقر دیوان دریافت نماید».^۳

در ماده (۱۰۴) آئین دادرسی دیوان نیز این موضوع بیان گردیده است که دادستان می‌تواند از دولت‌ها، ارکان ملل متحد، سازمان‌های بین‌الدولی و غیردولتی و یا سایر منابع قابل اطمینان که مناسب تشخیص داده می‌شود، اطلاعات بیشتری کسب نماید.^۴

¹ ICTR RULES OF PROCEDURE AND EVIDENCE, part six, rule 74, available at: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_en.pdf

² Jean ppaul akeyesu

³ Rome Statute of the International Criminal Court, article 15(2)

⁴ Rules of Procedure and Evidence, Published by the International Criminal Court, rule 104

عنایت به ماده (۱۵) اساسنامه و ماده (۱۰۴) آئین دادرسی، امکان شروع تحقیق و بازجویی را بنا به اطلاعات ارسالی توسط دولت‌ها، ارکان سازمان ملل، سازمان‌های بین‌الدولی و غیردولتی یا منابع دیگر، فراهم کرده است. بعبارت دیگر، بزه دیدگان و سازمان‌ها، آغازگر مستقیم تحقیقات نیستند و تنها با ارائه اطلاعات به دادگاه، مشارکتی محدود در شروع تحقیقات و بازجویی دارند (لعل علیزاده، ۱۳۹۴: ۷۸۰).

جالب توجه است که رویه دیوان کیفری بین‌المللی، تاکنون کمتر به استقبال استفاده از دوستان دادگاه رفته است در مقایسه با دادگاه‌های بین‌المللی کیفری، که این بنظر می‌رسد که در وهله اول استفاده کمتری از نهاد دوست دادگاه پذیرفته شده است و در وهله دوم، دعوت‌نامه کمتری از این نهادها برای موضوعات خاص در مقایسه با دیگر دادگاه‌های کیفری بین‌المللی کرده است (Brimelow, kiristy & others, 2016: 2).

نتیجه‌گیری

سازمان‌های غیردولتی، در جهان امروز بعنوان یکی از ضروریات جامعه مدنی درآمده است که نقش و جایگاه ویژه‌ای را در حوزه‌های مختلفی اعم از سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی را کسب کرده است. یکی از این جایگاه‌ها، حوزه حل و فصل اختلافات بین‌المللی در قالب دوست دادگاه می‌باشد.

اصطلاح دوست دادگاه، شامل نهادهایی می‌شود که جزئی از طرفین دعوا نمی‌باشد اما بنا به درخواست دادگاه^{۱۲۵} یا بصورت داورطلبانه، اطلاعاتی اعم از حقوقی یا سایر موارد برای کمک به دادگاه در خصوص پرونده مطروحه، در اختیار دادگاه قرار می‌دهد. بدین صورت، نظر دادگاه تنها معطوف به نظرات طرفین دعوا نمی‌شود و سایر موارد را از طریق نهاد دوست دادگاه، در نظر می‌گیرد.

عنایت به مراجع قضایی بین‌المللی و رویه جاری در نحوه حل و فصل اختلافات بین‌المللی، نشان از افزایش اقبال به مداخله دوستان دادگاه بخصوص سازمان‌های غیردولتی است. این نوع مشارکت با اینکه بصورت هم شکل در مراجع مختلف نیست اما بسیاری از مراجع را به این نتیجه رسانده است که از طریق ورود نهاد دوست دادگاه، مزیت‌های بسیاری همچون رسیدگی عادلانه، کاهش حجم کاری و دفاع از نفع عمومی، نصیب دادگاه خواهد شد. مراجعی همچون دیوان بین‌المللی دادگستری، نگاهی سختگیرانه به پذیرش این نهادها دارد و از پذیرش این نهادها تاکنون استفاده نکرده است؛ اما در این میان دیوان بین‌المللی حقوق دریاها در رویه خود، مسیری منعطف‌تر را طی کرده است و در مواردی اقدام به انتشار نقطه نظرات سازمان غیردولتی که در قالب نهاد دوست دادگاه، مداخله کرده بودند، در سایت رسمی خویش، نموده است و در مواردی نیز دلیل خاصیت ترافعی بودن قضیه مطروحه، از پذیرش درخواست و انتشار نقطه نظرات و اظهارات این نهادها، خودداری کرده است.

مراجع کیفری همچون دادگاه کیفری بین‌المللی برای یوگسلاوی و رواندا نیز، نگاهی مثبت به پذیرش و دعوت از سازمان‌های غیردولتی در قالب دوست دادگاه دارد. این دو دادگاه، در ماده (۷۴) آئین دادرسی خودشان، نهاد دوستان دادگاه را پیش‌بینی نموده بودند و صراحتاً از کشورها، سازمان‌ها و یا هر شخصی به منظور دادن گزارش در مورد هر موضوعی که دادگاه مفید تشخیص دهد، دعوت به عمل می‌آورد و در مواردی از نظرات آنها برای اصلاح اتهاماتی همچون خشونت جنسی و شناسایی آن بعنوان نسل‌کشی در صورت گسترده بودن با نیت نابودی، استفاده نموده است.

دیوان بین‌المللی کیفری نیز در ماده (۱۵) اساسنامه رم و ماده (۱۰۴) آئین دادرسی، با اعطای مشارکت محدود، امکان شروع تحقیق و بازجویی را بنا به اطلاعات ارسالی توسط دولت‌ها، ارکان سازمان ملل، سازمان‌های بین‌الدولی و غیردولتی یا منابع دیگر، فراهم کرده است.

فهرست منابع

فارسی:

- ۱- الهویی نظری، حمید (۱۳۹۴)، «ورود ثالث در روبه دیوان بین‌المللی دادگستری (ماده ۶۲ اساسنامه)»، **مطالعات حقوق عمومی**، دوره ۴۵، ش ۴.
- ۲- چرچیل، رابین و لو، آلن (۱۳۹۴)، **حقوق بین‌الملل دریاها**، مترجم بهمن آقایی، تهران: نشر گنج.
- ۳- دوپویی، پی یر ماری و ویروچی، لوییزا (۱۳۹۲)، **سازمان‌های غیردولتی در حقوق بین‌الملل**، مترجم: گنجه، مجید، تهران: انتشارات مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
- ۴- رضانی قوام‌آبادی، محمدحسین (۱۳۹۶)، «مداخله سازمان‌های غیردولتی به منزله دوست دادگاه در دادگاه بین‌المللی حقوق دریاها»، **فصلنامه مطالعات حقوق عمومی**، دوره ۴۷، ش ۴.
- ۵- رضانی قوام‌آبادی، محمدحسین (۱۳۸۷)، «حضور سازمان‌های غیردولتی در پیشگاه مراجع قضایی بین‌المللی»، **فصلنامه حقوق**، دوره ۳۸، ش ۲.
- ۶- رضانی قوام‌آبادی، محمدحسین (۱۳۹۸)، «تعامل سازمان جهانی تجارت با سازمان‌های غیردولتی در پرتو حل و فصل اختلافات زیست محیطی»، **فصلنامه تحقیقات حقوقی**، ش ۵۲.
- ۷- طباطبایی، سیداحمد و میری، حمید (۱۳۸۴)، «دادگاه کیفری بین‌المللی رواندا»، **حقوق خصوصی**، ش ۹.
- ۸- عبیری، ارمغان (۱۳۹۳)، **تاملی بر نقش سازمان‌های غیردولتی در دادرسی‌های بین‌المللی**، تهران: نشر میزان.
- ۹- قاسمی، غلامعلی و تسخیری، محمدصالح (۱۳۹۶)، «شخصیت حقوقی بین‌المللی سازمان‌های غیردولتی»، **فصلنامه پژوهش حقوق عمومی**، س ۱۹، ش ۵۵.

- ۹- لعل علیزاده، محسن (۱۳۹۴)، «مطالعه تطبیقی مشارکت بزه دیدگان در محاکم کیفری بین‌المللی اختصاصی با دیوان کیفری بین‌المللی»، **فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی**، دوره ش ۶، ش ۲.
- ۱۰- میرعباسی، سیدباقر و سادات میدانی، سید حسین (۱۳۹۵)، **دادرسی‌های بین‌المللی دیوان بین‌المللی دادگستری**، ج ۱، تهران: انتشارات جنگل.
- ۱۱- میرعباسی، سیدباقر و محمدی، عقیل (۱۳۹۵)، «نقش و جایگاه سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی بعنوان دوست دادگاه در نظام بین‌المللی حل و فصل اختلافات»، **فصلنامه مطالعات حقوق عمومی**، دوره ۴۶، ش ۴.
- ۱۲- یری، ارمغان (۱۳۹۱)، «نقش سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی در حمایت از حقوق بشر در رویه دادگاه اروپایی حقوق بشر»، **فصلنامه پژوهش حقوقی**، ش ۲۲.

لاتین:

- 13- Abdelsalam, a. Mohamad (1999). "Individual and N.G.O. participation in human rights litigation before the African Court of Human and People Rights: lessons from the European and Inter-American Court of Human Rights", *Journal of African Law*, Vol. 43, No.2, pp. 201-213.
- 14- Boed, Roman, (2001/2002). "The United Nations International Criminal Tribunal for Rwanda: its establishment, work and impact on international criminal justice", *Perspectives, Central European Review of International Affairs*, Vol 17, pp. 59-67
- 15- Barnali Choudhury, (2008). "Recapturing Public Power: Is Investment Arbitration's Engagement of the Public Interest Contributing to the Democratic Deficit?", *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 41, pp. 775-832,
- 16- Brimelow, Kirsty & Williams, S & Woolaver, H & Robertson, G, (2016). "Shaping the Law: Civil Society Influence at International Criminal Courts", Chatham House and Doughty Street Chambers, *International Law Programme Meeting Summary*, pp. 1-8, available at: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/events/160125-meeting-summary-shaping-law-civil-society-influence-international-criminal-courts.pdf>
- 17- Gómez, Katia Fach (2012). "Rethinking The Role of Amicus Curiae in International Investment Arbitration: How to Draw the Line Favorable For The Public Interest", *Fordham International Law Journal*, Vol. 35, pp. 510- 564.
- 18- Henry Campbell Black, M. A (2013). *Black's Law Dictionary*, abridged 6th ed., St Paul, MN: West Publishing Co, 1990,
- 19- ICSID, case No. ARB (2006). Available at: http://icsidfiles.worldbank.org/icsid/ICSIDBLOBS/OnlineAwards/C18/DC512_En.pdf
- 20- ICTR Rules of Procedure and Evidence, part six, rule 74, Available at: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_en.pdf
- 21- International Tribunal for the Law of the Sea, Rules of the Tribunal, ITLOS/8 (2009).

- 22- ITLOS, Rules of the Tribunal, sec. H, art. 130 (2009). available at: http://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/basic_texts/Itlos_8_E_17_03_09.pdf
- 23- ITLOS, Case (2011). ara, 13, available at: <https://www.itlos.org>
- 24- Johanna Mcdavitt, Through The Looking Glass: The UNCITRAL Rules on Transparency and What They Reveal About Theories of Investment Treaty Arbitration, Victoria University of Wellington, LLM Research paper.
- 25- Lance Bartholomeusz (1669). The Amicus Curiae Before International Courts and Tribunals", *NON-STATE ACTORS & International Law* 5, pp. 1653- 1669.
- 26- Levine, eugeniam (2011). "Amicus curiae in international investment arbitration: the implications of an increase in third-party participation", *Berkeley Journal of International Law*, Vol.29, pp. 200-224.
- 27- Rome Statute of the International Criminal Court, available at: [http://legal.un.org/icc/statute/english/rome_statute\(e\).pdf](http://legal.un.org/icc/statute/english/rome_statute(e).pdf)
- 28- Rules of Procedure and Evidence, Published by the International Criminal Court, available at: <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/pids/legal-texts/rulesprocedureevidenceeng.pdf>
- 29- Salmon, j. (2001). Dictionnaire de droit international public (sous la direction), brucelles, bruyant.-Article.
- 30- Shelton, Dinah, (1994). "The Participation of Nongovernmental Organizations in International Judicial Proceedings", *The American Journal of International Law*, Vol. 88.
- 31- Steven Kochevar (2005). "Amici Curiae in Civil Law Jurisdictions", *Yale law Journal*, Vol.122, (2013).
- 32- The European Court of Human Rights, Case of S.A.S. v. France, Application No. 43835/11, Judgment of 1 July 2014, Strasbourg, Paras.
- 33- Trade Act of United States 2002, P.116, sec. 2102 (3) (h) (iii). Available at: <https://www.congress.gov/bill/107th-congress/house-bill/3009/text?overview=closed>
- 34- United Nations Convention on the Law of the Sea, annex ix. participation by international organizations.
- 35- Washington, D.C., with assistance from the American Society of International Law, available at: www.judicialmonitor.org/spring2016/specialreport2.html
- 36- Woolaver, hannah (2016 Issue). "The Role of Amicus Curiae Submissions at International C-riminal Tribunals", *Published by the International Judicial Academy*.